

COGNOMS TÍPICS I TÒPICS SOBRE COGNOMS

Albert Turull

Sabeu quin és actualment el cognom més freqüent a la Segarra? Doncs sí, ho heu endevinat: Garcia, el mateix que ho és en el conjunt de Catalunya (i de l'Estat, no cal dir-ho). És el que, en termes absoluts, porta més quantitat de gent; les dades, en aquest sentit, són clares i incontestables (precisament perquè són dades, xifres pelades i fredes): a Catalunya, sumant els 169.026 Garcia (o García: l'estadística oficial, curiosament, no distingeix l'ús o no dels accents gràfics...) com a primer cognom i els 172.071 com a segon, se'n comptabilitzen 341.097 (sense descartar que hi hagi gent que el duu alhora com a primer i com a segon: per això parlo de xifres i no exactament de nombre de persones), la qual cosa el situa al capdavant en una posició destacada, ja que el segon cognom de la llista, que és Martínez, apareix "només" 236.907 vegades en total...

Pel que fa a la Segarra, la xifra actual per a Garcia és de 533; en concret 249 vegades com a primer cognom (11,48%) i 284 com a segon (13,09%). Uns percentatges prou per sota dels del conjunt de Catalunya (és clar), però de tota manera suficients per situar també a la nostra comarca aquest cognom com el primer del rànquing en termes absoluts, lleugerament per sobre del segon, com veurem.

El número u i els altres

Ara bé, això vol dir que Garcia és un cognom típicament segarrenc? Doncs no, és evident que no; i difícilment a ningú se li ocorreria una resposta diferent. I, compte, no és que no se'l pugui considerar un cognom típicament segarrenc a causa del seu origen majoritàriament (o

presumptament) no català, sinó gairebé per la raó contrària: justament perquè, com hem vist, és també el majoritari a tot Catalunya. És a dir, perquè, encara que sigui el més emprat en termes absoluts, això no és particularment nostre, no és pas específicament segarrenc i, per tant, no ens és distintiu des de cap punt de vista. “Típic”, doncs, no té per què voler dir “majoritari”, ni té necessàriament una relació directa amb els valors expressats en termes absoluts. La clau no és quantitativa sinó qualitativa (o relativa), i es pot entendre millor mitjançant els adjectius que acabem d’emprar: distintiu, específic, particular.

En realitat, en el conjunt de Catalunya passa una cosa semblant, a una altra escala i amb unes altres xifres. Vull dir: tampoc no podem considerar que Garcia/García o els que el segueixen en el rànquing general (Martínez, López, Sánchez, Rodríguez, Fernández, Pérez, González, Gómez, Ruiz, Martín, Jiménez, Moreno, Muñoz, Hernández, Díaz, Navarro, Romero i Álvarez, exactament per aquest ordre) siguin típicament catalans, en absolut – però no perquè siguin “d’immigrants” (de fet, els fills i els néts dels immigrants, que duen aquests cognoms, ja són o haurien de ser catalans a tots els efectes, oi?), sinó precisament perquè, com és lògic, resulten ser els més freqüents també a les regions d’on procedeixen majoritàriament, de manera que el resultat expressat en termes quantitativus no resulta indicador de cap tipisme específic o distintiu dels habitants de Catalunya.

Vet aquí, d’altra banda, que per trobar un cognom genuïnament català (si és que ens poséssim d’acord en el que vol dir això, i sense perdre de vista que també hi ha casos ambigus o ambivalents com els de Gil, Roca, Torres o Molina, per no parlar del dilema entre el castellà Rubio i el català Rubió) hem de baixar fins al lloc número 24, on hi ha Vila (36.256 aparicions, però havent-s’hi sumat Vilà per allò de la manca d’accents), mentre que altres cognoms “típicament catalans” com Serra (32.414), Martí (32.367), Ferrer (31.118), Soler (30.668), Puig (28.880) o Pujol (22.953) es troben situats entre els números 30 i 51 del rànquing, entremig encara d’altres d’estirp castellana com Giménez (lloc 33), Ortega (36), Alonso (38), Domínguez (39), Delgado (42), Vázquez (44) o Flores (50). I així podríem anar continuant, ja que l’estadística oficial

que utilitzem detalla fins als cent primers cognoms (el 99 i el 100, per cert, són Parra i Luque).

Es tracta d'un fenomen que, naturalment, té també la seva explicació, la qual no es limita a constatar les allaus immigratòries que durant el segle XX es van produir des d'Andalusia, Extremadura, Múrcia i altres països de llengua castellana, sinó que té a veure amb el fet que en aquestes regions, per causes que ara no vénen al cas, es dona una menor dispersió o variació relativa de cognoms, de manera que els més freqüents assoleixen fàcilment unes xifres extraordinàriament elevades i, per tant, una posició majoritària en els rànquings expressats en termes absoluts. Al capdavant, ben mirat, el fet que un cognom presenti avui més o menys abundor té a veure amb uns factors tan aleatoris com l'opció vital (casar-se o no, tenir fills o no, etc.), o fins i tot l'atzar genètic (mascles o femelles, i naturalment l'índex de fecunditat) de diverses generacions des de l'edat mitjana. Feu un càlcul aproximatiu i segur que us sorprendreu de les xifres possibles que resulten de determinats supòsits reproductius al llarg de, per exemple, quatre generacions (les operatives com a mitjana dins d'un sol segle).

Però anem tancant aquest apartat per centrar-nos en el que passa amb els cognoms a la Segarra en particular. Tanmateix, abans de seguir endavant, permeteu-me encara un darrer apunt (espero que aclaridor) sobre el cas especial de Garcia/García, atesos els dubtes que genera, i en atenció a aquest primer lloc que, malgrat tot, ostenta també a la nostra comarca. Un apunt per assenyalar principalment que, per molt que sigui el més emprat en el conjunt de l'Estat espanyol, tampoc no és tan típicament castellà com sembla o com la majoria de la gent es pensa. Tres pistes:

a) Noti's que és gairebé l'únic cognom majoritari en l'àmbit hispànic (i des del segle XX també a Catalunya) que no té la característica terminació en -ez, que, com és sabut, aparegué a l'edat mitjana com a marca patronímica, és a dir, pròpia de cognoms basats en noms de fonts: López és "fill de Lope", Martínez "fill de Martín", Ramírez "fill de Ramiro", etc. De fet, consta que històricament García era també nom de fonts (i, per cert, tant o més freqüent a Navarra i l'Aragó que a la Castella pròpiament dita), i, com a tal, tingué també el seu derivat en -ez: Garcez,

que es convertiria en Garcés per raons d'eufonia (massa “z” juntes...).

b) Existeix un poble a Catalunya, concretament a la comarca de la Ribera d'Ebre, que es diu així, Garcia, des de fa segles (no és, doncs, el fruit del repoblament d'algun García immigrant modern ni res d'això). I existeix també una variant adaptada ja antigament del mateix cognom: Gassia, que és per exemple el nom de casa on modernament s'ha fet l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, a Esterrí (Pallars Sobirà). I tenim fins i tot derivats seus tan catalans com Gasset, Gassió, etc. O sigui, que no és tan clar que Garcia sigui exclusivament un cognom castellà o castellanoaragonès, sinó que ja havia arrelat a Catalunya també des d'antic (per això, entre altres raons, és perfectament plausible d'escriure'l a la catalana: sense accent damunt de la “i”).

c) I al damunt, resulta que l'origen remot de Garcia des del punt de vista lingüístic, etimològic, no és pas castellà ni romànic (és a dir, derivat del llatí) sinó probablement preromà i en concret basc; hi ha diferents hipòtesis, però la més consistent ara com ara és que el nom de persona Garcia (després cognom i nom de lloc) derivi d'un basc Garzea, el qual en darrera instància podria estar basat en el mot basc per designar l'ós, “artze” (fenomen no gens estrany, si pensem en altres noms personals derivats de noms d'animals a través d'una metàfora, una comparació o l'expressió d'un auguri en néixer; per exemple, Bernat prové del visigòtic Bern-hardt, que volia dir “ós fort”, o el ja esmentat Lope és l'adaptació humana del “lupus” llatí, el llop, i evidentment el mateix origen té el cognom Llobet, etc.; és un procediment per a crear noms de persona que s'ha practicat en moltes cultures, no només entre els indis sioux de les pel·lícules).

Dades segarrenques

Però deixem, ara sí, la visió ampla dels cognoms en general o de Catalunya en conjunt, i centrem-nos en el que passa a la Segarra, a partir de dades concretes i detallades.

Dades, per cert, de les quals ja va sent hora d'indicar-ne la font: es tracta de l'Institut d'Estadística de Catalunya, l'Idescat, un organisme autònom de la Generalitat que en el seu web (www.idescat.cat) ofereix

tot de dades molt interessants no sols sobre cognoms sinó semblantment sobre noms de fonts (també s'hi pot accedir, junt amb molts altres recursos enllaçats, des de la pàgina d'antroponímia de la Societat d'Onomàstica: www.onomastica.cat). Podeu fer-hi cerques generals, però també per comarques (com he fet jo de cara a aquest article, el darrer cop amb data de 24/07/2009; naturalment les dades es van actualitzant periòdicament), i fins i tot per cognoms: hi escriviu el que busqueu i us sortirà quanta gent a Catalunya –i comarca per comarca– el duu, ja sigui com a primer o com a segon cognom (ep!, us hi sortiran les xifres, no pas el detall de les persones, ni les seves adreces, ni fotos: això no és el facebook!). Així podem constatar que Vidal es troba una mica o bastant per tot arreu (no el podem considerar, doncs, típic d'una comarca en concret) o, al contrari, comprovar fins a quin punt Beà o Duaigües són característics de les Garrigues i el Segrià, o Rella i Ricou de la Vall d'Aran i el Pallars, per posar uns pocs exemples prou clars. El total de cognoms possibles (és a dir, presents actualment a Catalunya) és de milers, de manera que el centenar que apareix en els llistats generals (globals o comarcals) n'és només una mostra, si bé certament la dels més freqüents i per tant, segons com ho mirem, els més significatius. Penseu que per exemple a la Segarra, essent com som poca gent (poc més de 20 mil en total), el cognom que ocupa el número 100, és a dir el darrer d'aquesta llista (i que resulta ser ni més ni menys que Turull!), el duem tot just 59 persones (sumant els 31 que el tenim com a primer cognom i els 28 que el tenen com a segon, entre els quals evidentment alguns cosins meus, o més aviat, ara que hi penso cas per cas, cosins segons...). Som tan pocs que gairebé ens coneixem (o sense gairebé), i un sol naixement o una sola defunció (per no parlar del canvi d'empadronament d'una família sencera) pot alterar la posició d'un determinat cognom dins del rànquing en qüestió (...de fet, recordo haver realitzat una cerca semblant fa uns pocs anys, i el meu cognom no era el número 100, sinó el 90 i tants: hem baixat).

I ja que parlem finalment de la Segarra (perdoneu que hagi començat pels Turull...), quina és l'estadística? Doncs, com hem vist, en el rànquing quantitatiu de cognoms presents avui a la nostra comarca (entesa inevitablement en els seus límits administratius, ja que partim de dades oficials) Garcia/García és el primer, igual (si bé en menor mesura) que

en el conjunt de Catalunya. D'acord, però: i quins són els altres?, quins cognoms el segueixen en la llista de dades sobre la qual ens estem basant? Aquí sí que la cosa canvia bastant comparant els rànquings català i segarrenc l'un al costat de l'altre.

A la Segarra no hem d'anar fins al número 24 per trobar un cognom arrel inequívocament catalana, sinó que ja a la segona posició hi tenim Solé (que en el conjunt de Catalunya és el 49), amb un total de 463 casos. Després sí que vénen també Martínez (367), López (343) i Sánchez (330), però en sisena posició ja trobem Vila (i/o Vilà), amb 320 aparicions, i Farré en vuitena (301), i Puig en desena (285; segur que una major part a Cervera mateix), intercalats amb González (319) i Rodríguez (290).

Amb això he esmentat els deu primers. De l'onze al cent, amb xifres absolutes que van de 271 a 59 casos (però ja sense donar-ne les quantitats per no fer-ho més llarg, sabent que, si voleu, podeu fer la consulta directament al web que abans he esmentat) tenim a la Segarra els següents cognoms: Pérez, Codina, Fernández, Segura, Balcells, Mas, Sala, Castellà, Serra, Oliva, Ruiz, Ribera, Pont, Prat, Rius, Torres, Gómez, Graells, Riera, Hernández, Martín, Jiménez, Pons, Tarruella, Vidal, Farran, Esteve, Bosch, Roca, Martí, Verdés, Trilla, Carulla, Porta, Ortiz, Gené, Solà, Bernaus, Freixes, Rovira, Mora, Pla, Pujol, Morros, Vendrell, Moreno, Grau, Llorens, Valls, Vall, Calafell, Armengol, Alsina, Castells, Raich (Raïch?), Vilaplana, Torra, Llobet, Rosell, Jounou, Ribalta, Gabarró, Font, Vives, Blanco, Navarro, Muñoz, Badia, Torné, Camps, Gomà, Gutiérrez, Falip, Condal, Capdevila, Vilaseca, Vilaró, Márquez, Creus, Querol, Canela, Sans, Bonet, Boldú, Costa, Tomàs, Coma, Aldomà, Farrés ...i el meu (el meu primer, ja que Rubinat, amb les seves variants Robinat, Rabinat i Rabinad, es perd en el túnel que s'obre a partir de la posició 101, com tants altres cognoms certament segarrencs – de fet, com la majoria, una immensa majoria...).

La llista completa, que per desgràcia no se'n ofereix (si bé, com he anotat abans, es pot cercar cognom per cognom, a veure què en surt), conté sens dubte un veritable tresor de llinatges autòctons, i dotzenes de curiositats de tot ordre. Però només de consultar i analitzar el llistat oficial, el dels cent primers cognoms comarcals, que acabo de reproduir,

la cosa ja dóna molt de si. No sols hi observem el detall de variants aquí majoritàries de cognoms que en el conjunt de Catalunya adopten altres formes (Farran vs. Ferran, Falip vs. Felip, Farré vs. Ferrer o Ferré, Rosell vs. Rossell, per no parlar de l'enorme variació entorn del tipus Gener, que a la Segarra es presenta principalment sota la forma Gené, però que també existeix com a Jené, Janer, Jané, Giner, Giné, Chiner, etc.), sinó que, sobretot, ja a primer cop d'ull notem de manera molt evident que es tracta d'un llistat força diferent del que correspon al conjunt de Catalunya, i també al de segons quines altres comarques. És a dir, que sí que hi ha un cert particularisme en els cognoms segarrencs, sí que podríem arribar a dir en què es diferencia el nostre cabal de noms familiars respecte no sols el d'altres països sinó, cosa molt més propera i per tant més interessant, el d'altres comarques (veïnes o no tant) i, en definitiva, el del conjunt del país.

Cognoms típics

Ara bé, com ho podem fer per detectar aquests cognoms particulars i característics de la Segarra (o típics, ara sí que podem emprar aquest terme), sense caure en meres apreciacions subjectives i, per tant, errors fàcils? Per exemple, a algú li podria semblar que Serra o Roca són típics o relativament típics de la Segarra, on ocupen respectivament els llocs 19 i 38 del rànquing (prou amunt, sí), però resulta que en el conjunt del país Roca és el número 43 (gairebé igual, doncs) amb més de 27 mil casos (per davant fins i tot de Vázquez) i Serra el 30, encara més amunt, amb més de 32 mil... No són, per tant, típics específicament de la Segarra, ni de bon tros. Però, ho és Morros?, ho són Freixes, Bernaus, Vall, Codina...? Com es pot fer per determinar-ho amb una mica de fiabilitat? És clar, pel que hem vist, que les xifres absolutes no són suficients (no és pas típic un cognom a partir de 100 casos, ni a partir de 500, sinó que depèn d'altres factors, tal com hem explicat), però no és pas menys clar que tampoc no ho són les posicions diferencials respecte d'altres cognoms (quin és típic, el que en tingui més que Jiménez o el que en tingui més que Pujol...?). Res de res, per aquí no anem enlloc.

Sens dubte els matemàtics trobarien sistemes molt més sofisticats, amb un gavadal de variables espantant, però crec que per al nostre

propòsit pot ser més que suficient una simple operació: una divisió, i concretament una divisió del lloc que un determinat cognom ocupa dins del rànquing català pel lloc que ocupa dins del comarcal, en aquest cas segarrenc. Així obtenim una xifra relativa, un quocient, que sí que ens pot ser ja molt més útil per trobar el que busquem.

Per exemple, Bosch és el 38 a la Segarra però el 72 a Catalunya; aleshores, dividint 72 per 38, li resulta un quocient de 1,89. O un exemple diferent: Hernández, que és el 15 a Catalunya però el 30 a la Segarra – doncs el seu quocient (dividint 15 per 30) és exactament de 0,5. Sembla prou fàcil, i veiem així, d'entrada, que hi ha cognoms amb quocients ben diferents entre si, fins al punt que podem mirar d'agrupar-los en trams significatius:

a) Quocient proper a 1: vol dir que el cognom en qüestió es troba dins del rànquing més o menys en el mateix lloc a la Segarra que al conjunt de Catalunya, i per tant resulta poc rellevant des del punt de vista que ens ocupa. Dos exemples, un per sobre i un per sota: Pujol (53 a la Segarra i 51 a Catalunya: quocient 0,96) i Tomàs (93 a la Segarra i 95 a Catalunya: quocient 1,02). El quocient 1 clavat, és clar, és el de Garcia: lloc 1 a tot arreu, com hem vist.

b) Quocient sensiblement inferior a 1: és propi de cognoms més freqüents a Catalunya que no a la Segarra; és, per exemple, el cas ja esmentat d'Hernández (0,5) o encara més el de Gutiérrez (quocient 0,27, ja que és el 22 a Catalunya però el 82 a la Segarra). És un tipus de quocient que trobem sobretot en cognoms d'arrel castellana (ja que, malgrat tot, la immigració hispana fou superior a l'àrea metropolitana de Barcelona que no a la Segarra, òbviament), però que també apareix associat a alguns altres cognoms tradicionalment catalans, com ara Martí (31 a Catalunya / 40 a la Segarra: quocient 0,77) o Costa (61 a Catalunya / 93 a la Segarra: quocient 0,65).

c) Quocient sensiblement superior a 1: aquest és de fet el que cerquem, ja que assenyala els cognoms que en alguna mesura (depenent del quocient, precisament) es poden considerar típics de la Segarra.

I val a dir que, en el llistat dels cent cognoms més presents a la Segarra,

que abans he reproduït, els de la darrera classe són majoria. Ara bé, és evident que com més alt és un quocient més interessant resulta aquell cas, és a dir, més rellevant el podem considerar en tant que revelador d'un cognom veritablement típic de la nostra comarca. De manera que cal novament establir uns grups, que proposo que siguin cinc, a partir d'un mínim de quocient 3 (deixem ara de banda, doncs, els cognoms amb quocients situats entre els valors 1 i 3, i naturalment els inferiors a 1), amb la següent gradació:

a) Quocients situats entre 3 i 5: cognoms relativament típics de la Segarra. Són com a mínim quinze: Castells (3,52), Rosell (3,54), Riera (3,69), Alsina (3,79), Sala (4), Vila/Vilà (4), Esteve (4,03), Puig (4,10), Llorens (4,53), Coma (4,69), Prat (4,71), Segura (4,71), Armengol (4,73), Querol (4,74) i Mas (4,94).

b) Quocients situats entre 5 i 10: cognoms bastant típics de la Segarra. N'hi ha deu: Farrés (5,03), Llobet (5,16), Vendrell (5,87), Vilaseca (5,93), Creus (6,68), Torné (7,49), Porta (7,70), Oliva (7,95), Rius (8,92) i Vilaró (8,98).

c) Quocients situats entre 10 i 20: cognoms notablement típics de la Segarra. Són una dotzena: Canela (10,25), Torra (10,67), Ribera (10,91), Vall (11,27), Codina (11,60), Ribalta (12,90), Vilaplana (14,43), Farré (14,50), Gabarró (14,77), Gomà (15,60), Boldú (17,09) i Gené (18,19).

d) Quocients situats entre 20 i 30: cognoms marcadament típics de la Segarra. Tornen a ser deu: Castellà (20,89), Pont (21,35), Bernaus (24,17), Solé (24,50), Farran (27,08), Morros (27,58), Carulla (27,81), Freixes (27,86), Trilla (28,55) i Calafell (29,10).

e) Quocients situats per damunt de 30: cognoms extraordinàriament típics de la Segarra. Sembla increïble, però un altre cop són deu: Turull (30,60), Aldomà (34,20), Balcells (36,40), Graells (39), Condal (43,73), Raich (46,40), Falip (55,66), Jounou (62,29), Tarruella (64) i, finalment, Verdés (70,41).

Aquests, doncs, són els nostres cognoms més típics: els darrers deu, amb Verdés al capdamunt (amb un quocient que resulta no tant de la seva posició 41 a la Segarra com d'un allunyat lloc 2.887 al conjunt

de Catalunya), però també els deu anteriors, i els dotze amb quocients situats entre 10 i 20, i encara els d'abans... En realitat, no té gaire sentit, més enllà de la mera curiositat, esbrinar quin és –un de sol– el cognom “més típic”, ja que el que marca el caràcter d'una comarca, o el que en podríem dir el seu paisatge familiar, és sens dubte un conjunt de cognoms; com a mínim, tots els que acabem d'esmentar i segur que encara d'altres.

A més, cal tenir present el valor relatiu d'aquests rànquings particulars: no solament perquè un lleuger moviment demogràfic pot alterar determinades xifres força precàries (no oblidem que a partir del cognom número 50 a la Segarra estem parlant de quantitats absolutes inferiors a 90 persones, sumant primer i segon cognom), sinó perquè –no ho perdem de vista– hem estat treballant amb una llista que conté tan sols els cent primers cognoms en termes absoluts, de manera que, sense fer-ne la cerca corresponent, ningú no pot assegurar que no hi hagi alguns altres cognoms amb quocients superiors a 70 (per exemple, un hipotètic cognom 133 a la Segarra i 9.489 a Catalunya) o fins i tot propers a 100 (com seria el cas, amb un quocient 98,44, d'un determinat cognom que fos el 112 a la Segarra però que a Catalunya resultés tan estrany que es trobés en el lloc 11.025 del rànquing total)... qui ho sap?, per què no?

En tot cas, crec que es pot afirmar que la Segarra, com moltes altres comarques del país, conserva en bona mesura el seu caràcter diferencial també pel que fa als noms de les famílies, que no deixa de ser un element patrimonial significatiu que ens relliga a través dels segles amb les nostres pròpies arrels, i que esperem seguir transmetent a les generacions futures.

Cervera, juliol del 2009

Albert Turull i Rubinat (i Bargués i Ninot, i...)